

Η διασπορά των κοινωνικών επιστημών στο ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο¹

Η Κοινωνική Επιστήμη και η μεταφορά του γνωστικού χώρου

Εάν οι κατακεραματισμένοι γνωστικοί τομείς των κοινωνικών επιστημών μεταφερθούν ως έχουν στην πραγματικότητα, που υποτίθεται ότι ερευνούν, και επιχειρηθεί μια σύνθεση αυτής της πραγματικότητας ως όλον, θα αντικρίσουμε μια εικόνα πολύ διαφορετική από αυτή που καταγράφει η άμεση εμπειρία μας². Ολόκληρες περιοχές της εμπειρίας θα βρίσκονται στο σκοτάδι, ενώ άλλες θα φωτίζονται τόσο πολύ και με τόσους διαφορετικούς τρόπους, που θα είναι αδύνατον να αναγνωριστούν ως τέτοιες.

Η μεταφορά που χρησιμοποιούμε για να συλλάβουμε την επιστημονική δραστηριότητα είναι κατά βάση γεωγραφική-χωρική και γι' αυτό χρησιμοποιούμε όρους όπως τομέας, περιοχή κ.ά.³ Πιθανά η χρήση αυτής της μεταφοράς να δικαιολογείται από τη χρονική σύμπτωση των μεγάλων ανακαλύψεων με τη γένεση της σύγχρονης επιστήμης. Στη σύγχρονη δυτική μυθολογία, άλλωστε, η μορφή του πρωτοπόρου εξερευνητή σχεδόν ταυτίζεται με εκείνη του εφευρέτη επιστήμονα.

Αν σταθούμε λίγο σ' αυτή τη μεταφορά, ίσως δούμε σ' αυτή ένα κυρίαρχο πολιτισμικό πρότυπο που σχετίζεται με το πώς αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο και τη γνώση. Συγκεκριμένα, ο κόσμος ορίζεται ως χώρος και η γνώση ως μια δραστηριότητα εξερεύνησης και κατάκτησης αυτού του χώρου. Ο χώρος που έχει ήδη κατακτηθεί αποτελεί τις γνώσεις μας, κι ο χώρος που βρίσκεται πέρα από τα όρια των γνώσεών μας αποτελεί αυτό που θεωρούμε άγνωστο και ανεξερευνητο. Η μεταφορά αυτή εφαρμόζει κατάλληλα σε έναν κόσμο που έχει αντικειμενική ύπαρξη, που δεν εξαρτάται δηλαδή από τη δική μας οπτική και βούληση η δική μας οπτική και βούληση δεν μπορεί να επηρεάσει τους βασικούς νόμους, παρά μόνο να τους κατανοήσει. Η αντίληψη αυτή φαίνεται να ευνοεί περισσότερο τις δραστηριότητες εκείνες που χρησιμοποιούν μετρήσεις, ως βασικό εργαλείο για την κατανόηση του κόσμου, δηλαδή τα μαθηματικά και τις φυσικές επιστήμες. Οι επιστήμες αυτές πράγματι είναι «εκτατικές» και η εξέλιξή τους αποτυπώνεται πράγματι σε μια συνεχή διεύρυνση των ορίων της γνώσης του μικρο-χώρου και του μακρο-χώρου.

Περνώντας στο επίπεδο των κοινωνικών επιστημών, ίσως και με την πρώτη ματιά ν' ανακαλύψουμε πως η χωρική μεταφορά καθίσταται προβληματική. Αν και ο άνθρωπος, και

---

¹ Ο Ιωάννης Κυριακάκης είναι υποψήφιος διδάκτωρ Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο University College of London.

ως μεμονωμένος άνθρωπος και ως μέλος ομάδων, κοινοτήτων και κοινωνιών, αποτελεί και ο ίδιος μέρος του ευρύτερου αντικειμενικού κόσμου, δεν μπορούμε να πούμε και για τον άνθρωπο και τις κοινωνικές του αλληλεπιδράσεις το ίδιο που λέμε και για το φυσικό κόσμο, ότι δηλαδή είναι ένας «χώρος» που δεν εξαρτάται από την οπτική και τη βούληση του ίδιου του ανθρώπου και ότι η οπτική και η βούληση δεν μπορούν να επηρεάσουν τους νόμους της ζωής του. Η υπαγωγή των ανθρώπινων σχέσεων σε κάποιου είδους αντικειμενική και ανεξάρτητη από τους ίδιους τους ανθρώπους χωροθέτηση, όσο κι αν φαίνεται αντίφαση εν τοις όροις, υπήρξε για πολύ μεγάλο διάστημα το κυρίαρχο πρόταγμα των κοινωνικών επιστημών. Το πρόβλημα που προκύπτει μ' αυτή τη γενική επιδίωξη είναι ότι, στα πλαίσιά της, αγνοείται το γεγονός πως στην πορεία της ιστορίας τους οι άνθρωποι δημιουργούν οι ίδιοι «χώρους» που δεν υπήρχαν προηγουμένως, για να οργανώσουν την ύπαρξή τους στον κόσμο, ή εγκαταλείπουν χώρους που σε παλαιότερες εποχές περιέβαλαν την κοινωνική τους ύπαρξη.

Μέσα στο πλαίσιο της αναζήτησης αιώνιων και αμετάβλητων νόμων και χώρων κοινωνικής ύπαρξης, η κοινωνική επιστήμη συχνά καταλήγει να προβάλει ως αιώνια και αμετάβλητη μια συγκεκριμένη ιστορική φάση ανάπτυξης της ανθρώπινης εξέλιξης και, κατά κάποιο τρόπο, να συνδιαμορφώνει αντιλήψεις που εξυπηρετούν τη διατήρηση ενός συγκεκριμένου κοινωνικού status quo.

Η παραπάνω συνθήκη μάς επιβάλλει να υποβάλουμε σε συνεχή κριτική τις κατηγορίες που επιβάλλονται ως αιώνιες και ανθύπαρκτες από τις επιστήμες που ασχολούνται με τις ανθρώπινες κοινωνίες και τις ανθρώπινες συμπεριφορές, και να αναρωτιόμαστε σε ποιο βαθμό αυτές καθεαυτές οι κατηγορίες επαναδρούν και επηρεάζουν οι ίδιες τις κοινωνικές ρυθμίσεις και τις συμπεριφορές.

Η διάκριση

Η διάκριση σε τομείς και κλάδους νομιμοποιείται από τη γενική παραδοχή τού ότι η πραγματικότητα, είτε καθεαυτή είτε μέσω του τρόπου που την προσλαμβάνουμε, συντίθεται από διακριτές πλευρές και επίπεδα συνθετότητας⁴. Σύμφωνα με τη γενική παραδοχή, η πραγματικότητα είναι ιεραρχημένη σε τρία βασικά επίπεδα οργάνωσης: α) το ανόργανο ή φυσικό, β) το βιολογικό και γ) το κοινωνικό.

Η βασική αυτή διάκριση αντανακλά τό σύγχρονο επίπεδο των γνώσεων και των επιτευγμάτων της έρευνας. Δεν είναι απλώς ένα απόφθεγμα της επιστημολογίας αλλά είναι κτήμα της κουλτούρας και διαπερνά το εννοιολογικό μας σύστημα, αναπαράγεται μέσα στην κοινωνική πρακτική και θεμελιώνει τις επιμέρους διακρίσεις, είτε αυτές αναφέρονται στο σχεδιασμό της επιστημονικής έρευνας είτε στον προγραμματισμό της κοινωνικής ζωής. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η παραπάνω βασική διάκριση δεν είναι χωρική αλλά ιεραρχική, οπότε φαίνεται να χρησιμοποιούμε διαφορετικές αρχές δόμησης των μοντέλων μας όταν περνάμε από το μερικό στο γενικό. Όταν μελετάμε συγκεκριμένα φαινόμενα και διαδικασίες, τα οριοθετούμε χωρικά-οριζόντια σε σχέση με άλλα, ενώ όταν οικοδομούμε μοντέλα για την πραγματικότητα συνολικά, χρησιμοποιούμε ιεραρχικές-κάθετες ταξινομήσεις.

Η σύγχρονη επιστήμη, όπως την ξέρουμε, έχει τις ρίζες της στην εποχή μετά την Αναγέννηση και, αν αναζητήσουμε ένα πλαίσιο μετάβασης σε σχέση με την προηγούμενη κοσμολογία, θα το βρούμε στους Κοπέρνικο και Γαλιλαίο⁵. Η κοσμολογία που κυριαρχούσε κατά την Αναγέννηση αναγνώριζε στην πραγματικότητα δύο βασικά επίπεδα οργάνωσης, το κοσμικό και το υπερβατικό. Ο υλικός κόσμος ο ορατός από την κοινή εμπειρία και ο πνευματικός κόσμος ο επικαθοριζόμενος από τη θεότητα συνιστούσαν ένα δίπολο απλής ιεραρχίας, όπου ο δεύτερος πόλος κυριαρχούσε στον πρώτο μέσα από τις νομιμοποιήσεις της πολιτικής εξουσίας, της κουλτούρας και των καθημερινών σχέσεων.

Με τον Κοπέρνικο και τον Γαλιλαίο ανάμεσα στο κοσμικό και το υπερβατικό επίπεδο παρεμβάλλεται η φυσική πραγματικότητα που δεν εξαρτάται από την αισθητηριακή κοινή εμπειρία (και συνήθως δε συμφωνεί μ' αυτή), αλλά και δεν ανήκει στα μη παρατηρήσιμα υπερβατικά φαινόμενα. Ουσιαστικά αυτή η ενδιάμεση πραγματικότητα ανάμεσα στο εμπειρικά οικείο και στο μεταφυσικό ή το άγνωστο είναι η κατ' εξοχήν κοινή εμπειρία που συνιστά γι' αυτή ένα πεδίο αμφισβήτησης, όπως και με τη μεταφυσική που αποτελεί ένα κίνητρο νέων εξερευνητήσεων.

Ανάμεσα στο 16ο και στο 19ο αιώνα διαμορφώνονται οι όροι για μια νέα αντίληψη του κόσμου. Η συνεχής ανάπτυξη της τεχνικής, που συνοδεύει την ανακάλυψη των φυσικών νόμων, συνιστά αφ' ενός μεν το πλαίσιο της νομιμοποίησης της νέας αυτής αντίληψης, αφ' ετέρου δε ενδυναμώνει την πίστη στη δυνατότητα του ανθρώπου να ελέγξει τις δυνάμεις της φύσης. Αυτό το κλίμα επηρεάζει τη φιλοσοφία, που από την αναζήτηση της θεολογικής περιγραφής του κόσμου στρέφεται σταδιακά στην εξερεύνηση του ανθρώπινου λογικού, αφού αυτό φαίνεται να πρωταγωνιστεί στη γνωστική επανάσταση των φυσικών επιστημών. Ένα ρεύμα φιλοσόφων από τον Καρτέσιο ως τον Καντ επιχειρούν την οικοδόμηση φιλοσοφικών συστημάτων που θεμελιώνονται στην ικανότητα της ανθρώπινης νόησης να συλλαμβάνει τα φυσικά φαινόμενα.

Έτσι σταδιακά περνάμε από μια θεοκρατική σε μια ανθρωποκεντρική κοσμολογία, όπου όμως οι ρήξεις με την παράδοση είναι περιορισμένες, μιας και η αναζήτηση των νόμων της ανθρώπινης νόησης, κατά το παράδειγμα των φυσικών νόμων, δεν αντιβαίνει τη θεϊκή προέλευση και των μεν και των δε. Παρ' όλα αυτά η αλλαγή της εστίασης συνιστά πρόοδο, γιατί επιτρέπει τη σταδιακή ανάπτυξη της φυσιολογίας, της βιολογίας και της ψυχολογίας, που εισάγουν νέα δεδομένα στο σύστημα της γνώσης.

Από διαφορετικές αφετηρίες και κατά διαφορετικό τρόπο, οι Άγγλοι εμπειριστές φιλόσοφοι Lock, Hume κ.ά. και οι Γάλλοι διαφωτιστές εν μέσω έντονων κοινωνικών και εθνικών συγκρούσεων προετοιμάζουν τη γένεση της κοινωνικής επιστήμης. Η κοινωνική επιστήμη εστιάζει την προσοχή της όχι στην αφηρημένη νόηση ή στους φυσικούς νόμους, αλλά στον άνθρωπο, στο συγκεκριμένο άνθρωπο, όχι μόνος ως φορέα γνώσης αλλά και ως δημιουργό και ρυθμιστή των κοινωνικών γεγονότων. Αν και τυπικά η κοινωνική επιστήμη θεμελιώνεται μέσω της αγγλικής πολιτικής οικονομίας, μορφοποιείται ως ρήξη με τη φιλοσοφική παράδοση μέσω του Μαρξ.

Η μαρξιστική κοινωνική θεωρία και ο θετικισμός

Με τον Μαρξ εγκαινιάζεται μια «επιστημολογική μεταλλαγή της ιστορίας που ακόμη, σήμερα, δεν έχει περατωθεί»⁶. Αυτή η μεταλλαγή συνίσταται στον προσδιορισμό του ανθρώπου ως κοινωνικού όντος και στη θέσπιση ανεξάρτητων κριτηρίων για τη διερεύνηση των κοινωνικών φαινομένων, κριτηρίων που τα διαχωρίζουν και από τα φυσικά και από τα βιολογικά φαινόμενα. Ο Μαρξ διεύρυνε το όριο της ανθρώπινης παρέμβασης από την πολιτειακή ρύθμιση των διαφωτιστών και όλων των προηγούμενων πολιτικών φιλοσόφων, σε κάθε είδους κοινωνική ρύθμιση, ανέτρεψε το φυσιοκρατικό χαρακτήρα της πολιτικής οικονομίας και αντέκρουσε τη μεταφυσική-τελεολογική εκδοχή της ιστορίας του Hegel, προτείνοντας μια νέα κοσμοθεώρηση⁷.

Η νέα κατεύθυνση στο σύστημα της γνώσης που εισάγεται με τον Μαρξ, έγκειται στο ότι υποκαθίσταται η ιστορία των ιδεών και των πολιτειακών ρυθμίσεων ως τεκμήριο μιας συνεχούς και ομογενοποιημένης εξέλιξης, από την ιστορία της ανθρώπινης εργασίας ως τεκμήριο ασυνέχειας και ποικιλομορφίας. Η ιστορία έτσι μετατρέπεται από τεκμηρίωση μύθων εθνοτικής καταγωγής, σε πεδίο αλλά και ταυτόχρονα σε μέθοδο έρευνας. Ως πεδίο έρευνας συμπεριλαμβάνει ολόκληρο τον ανθρώπινο πολιτισμό και όχι μόνο τους λαούς που έχουν αφήσει ίχνη γραφής και μνημείων⁸. Ως μέθοδος, παρεμβάλλει ανάμεσα στη φυσική πραγματικότητα και τον άνθρωπο την εργασία ως ιδιαίτερη μορφή αλληλενέργειας και τρόπο ύπαρξης. Έτσι η ιστορία συνιστά κοινωνική αυτοσυνείδηση των μετασχηματισμών της εργασίας και δεν είναι μια φυσική κίνηση, κατά το πρότυπο των κοσμικών σωμάτων. Από την άλλη η γνώση, στο βαθμό που κωδικοποιεί τις μορφές αλληλενέργειας με τη φύση, συνιστά μια μορφή εργασίας, ανήκει και η ίδια στις παραγωγικές δυνάμεις.

Ο 19ος αιώνας, που χαρακτηρίστηκε και ως ο αιώνας του καπιταλισμού, δονείται από κοινωνικές επαναστάσεις, από τεράστιες μετακινήσεις πληθυσμών προς τις βιομηχανικές μητροπόλεις, από τις συγκρούσεις για την εδραίωση της αποικιοκρατίας και τη σταθεροποίηση των εθνικών κρατών. Μέσα σ' αυτό το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, συντελούνται νέες εξελίξεις στο χώρο της επιστήμης και της κοινωνικής θεωρίας. Μέσω της επίδρασης των διαφωτιστών —κυρίως των Voltaire και Condorcet⁹—, αλλά και της θεωρίας της εξέλιξης στη βιολογία, διαμορφώνεται μια γραμμική αντίληψη για την παγκόσμια ιστορία με ενοποιητική αρχή την ιδέα της προόδου. Παράλληλα αναπτύσσεται η ιατρική και η ψυχιατρική που, σε συνδυασμό με τις επιτυχίες της βιοχημείας, οικοδομούν μια νέα αντίληψη για το σώμα και τον ανθρώπινο οργανισμό, ως το άθροισμα των επιμέρους οργάνων και λειτουργιών.

Τα μοντέλα της βιολογίας και της ιατρικής, πριν καλά καλά οργανωθούν και ελεγχθούν από την έρευνα και τις συνάφειές τους με άλλες πτυχές της γνώσης, διαδίδονται ραγδαία στην κοινωνία, μιας και σχετίζονται με άμεσα προβλήματα. Διαμορφώνεται μια πίστη, που έκτοτε περιβάλλει την επιστήμη, ως διαδικασίας θεραπείας των κοινωνικών δεινών και της μειονεξίας του ανθρώπου απέναντι στα φυσικά φαινόμενα και τις καταστροφές¹⁰. Η πίστη αυτή οδηγεί στη φυσικοποίηση και βιολογικοποίηση των κοινωνικών συμβάντων, με τον Comte να προτείνει να αντιμετωπίζουμε την κοινωνία ως ζώντα οργανισμό και μορφοποιείται σε μεθοδολογικό ρεύμα με τον Durkheim. Οριοθετείται μάλιστα και το κριτήριο

του τι είναι επιστήμη και τι δεν είναι, με βάση την «αντικειμενικότητα» και την περιγραφική ακρίβεια κατά το πρότυπο των φυσικών επιστημών, ένα κριτήριο που σταδιακά κυριαρχεί και θεμελιώνει το επιστημολογικό παράδειγμα που συμβατικά ονομάζουμε θετικισμό. Τα λόγια του ίδιου του Durkheim παρουσιάζουν ανάγλυφα τις αρχές αυτού του παραδείγματος:

Τίποτε δεν μας διαβεβαιώνει εκ των προτέρων ότι υπάρχει μια σφαίρα κοινωνικής δράσης όπου η επιθυμία του πλούτου παίζει πραγματικά αυτόν τον κυρίαρχο ρόλο. Συνεπώς η ύλη της πολιτικής οικονομίας, εννοημένη κατ' αυτόν τον τρόπο, αποτελείται όχι από χειροπιαστές πραγματικότητες, αλλά από απλές δυνατότητες, από καθαρές συλλήψεις του πνεύματος, δηλαδή από γεγονότα που ο οικονομολόγος αντιλαμβάνεται ως τέτοια. [...] Έτσι στην πολιτική οικονομία, όπως και στην ηθική, ο ρόλος της επιστημονικής έρευνας είναι περιορισμένος, ενώ εκείνος της τέχνης πρωταρχικός. [...] οι αφηρημένες αυτές θεωρίες δεν σινιστούν, για να κυριολεκτήσουμε, επιστήμη [...]»¹¹

Η παραπάνω πολεμική κατά του συνόλου της πολιτικής οικονομίας δικαιολογείται απόλυτα από την πεμπτουσία της μεθοδολογικής πρότασης του Durkheim:

[...] τα κοινωνικά φαινόμενα είναι πράγματα και πρέπει να τα πραγματευόμαστε ως τέτοια. Για να αποδείξουμε αυτήν την πρόταση, δεν είναι ανάγκη να φιλοσοφήσουμε για τη φύση τους, να συζητήσουμε αν παρουσιάζουν αναλογίες με φαινόμενα κατώτερης φύσης. Αρκεί να διαπιστώσουμε ότι αποτελούν μοναδικό δεδομένο που διαθέτει ο κοινωνιολόγος. Είναι πράγμα καθετί που είναι δεδομένο, καθετί που προσφέρεται ή που, μάλλον, επιβάλλεται για παρατήρηση. Το να πραγματευόμαστε τα φαινόμενα σαν πράγματα σημαίνει να τα πραγματευόμαστε με την ιδιότητα των δεδομένων, τα οποία αποτελούν το σημείο εκκίνησης της επιστήμης¹².

Και λίγο παρακάτω τίθεται η κατεύθυνση που θα πρέπει να ακολουθεί η νέα μέθοδος:

Πρέπει λοιπόν να αντιμετωπίσουμε τα κοινωνικά φαινόμενα καθαυτά ανεξάρτητα από τα συνειδητά υποκείμενα που τα αναπαριστούν· πρέπει να τα μελετάμε από εξωτερική σκοπιά ως εξωτερικά πράγματα, γιατί μ' αυτήν την ιδιότητα μας παρουσιάζονται [...] τα κοινωνικά γεγονότα όχι μόνο δεν αποτελούν προϊόντα της βούλησής μας, αλλά την καθορίζουν από τα έξω, είναι μήτρες μέσα στις οποίες είμαστε υποχρεωμένοι να διοχετεύουμε τις ενέργειές μας [...] όταν επιτέλους κατόρθωσαν οι ψυχολόγοι να αντιληφθούν ότι οι συνειδησιακές καταστάσεις μπορούν και πρέπει να ιδωθούν από εξωτερική σκοπιά και όχι από τη σκοπιά της συνειδήσης που τις αισθάνεται, κατέστη δυνατή η μεγάλη επανάσταση που σημειώθηκε στο συγκεκριμένο κλάδο [...]

Την ίδια πρόοδο πρέπει να κάνει και η κοινωνιολογία¹³.

Οι παραπάνω αιτιάσεις θεμελίωσαν τη σύγχρονη κοινωνιολογία και δεν είναι τυχαίο το ότι πρώτη η κοινωνιολογία υιοθέτησε έναν άκραιο καταταμαχισμό στα αντικείμενά της, εξέλιξη που την οδήγηε σήμερα σε μαρσασμό. Βλέπουμε ότι, παρόλο που θεμελιώνεται η διάκριση του κοινωνικού από το βιολογικό και το φυσικό-κοσμολογικό επίπεδο, στα πλαίσια αυτής της μεθοδολογικής πρότασης διατηρείται μια κοινή οπτική και για τα τρία επίπεδα.

μια οπτική που επιμένει στη θέαση και των φυσικών και των κοινωνικών γεγονότων, σε ένα κοινό πλαίσιο αναφοράς, ως «αντικειμενικών» πραγμάτων. Το γεγονός ότι η κοινωνιολογία του Durkheim «επικράτησε», αντί αυτής του Marx, δεν οφείλεται στο ότι ήταν πιο σωστή, αλλά στο ότι ο περισσότερος κόσμος έβλεπε τα κοινωνικά γεγονότα με τον ίδιο τρόπο: έξω από την ιστορία και έξω από τον εαυτό του.

Η φυσιοκρατική ανάγνωση της κοινωνίας

Ο θετικισμός λειτουργεί προωθητικά για την είσοδο νέων αντικειμένων στην επιστήμη. Η απόφαση του ότι οποιοδήποτε δεδομένο αποτελεί αντικείμενο της επιστήμης φαίνεται να εξυπηρετεί και να επεκτείνει τον εξορθολογισμό της γνώσης. Ωστόσο, η πρόταση του να αντιμετωπίζουμε τα κοινωνικά συμβάντα ως πράγματα οδηγεί σε μια αντικειμενιστική προσέγγιση της επιστήμης. Η αναφορά του Durkheim στην ψυχολογία δεν είναι τυχαία, αφού πρώτη η ψυχολογία αντικειμενικοποιεί τα συναισθήματα, τις συγκινήσεις, τις παρορμήσεις και τις συμπεριφορές, απάγοντάς τα από το φυσικό τους φορέα, τον άνθρωπο. Δημιουργείται έτσι μια στατιστική, περιγραφική αντίληψη για την επιστήμη, μια κοσμολογία της διαρκούς ανάλυσης, όχι ως εργαλείου για την κατανόηση των αντικειμένων που μελετούμε αλλά ως αυτοσκοπού. Μια τέτοια προσέγγιση κατατεμαχίζει συνεχώς τα γνωστικά αντικείμενα και εν πολλοίς ευθύνεται για τη σημερινή κατάσταση της κοινωνικής επιστήμης.

Η αντιμετώπιση ποικιλόμορφων φαινομένων, σχέσεων και διαδικασιών, συμπεριλαμβανομένου και του ίδιου του ανθρώπου, όπως αυτά εμφανίζονται —με την εξωτερική τους όψη— δυσκολεύει έως εμποδίζει τη μεταξύ τους συσχέτιση αλλά και τη διερεύνησή τους στην κίνηση του χρόνου. Διαμορφώνεται έτσι σιγά σιγά ένας απομονωτισμός ανάμεσα στους γνωστικούς κλάδους και ένας ιδιόμορφος αναγωγισμός στο εσωτερικό τους. Οι επιστήμονες ενός κλάδου θεωρούν τις αρχές του δικού τους παραδείγματος ως εξηγητικές για όλους τους υπόλοιπους. Έτσι έχουμε τον ψυχολογισμό, τον κοινωνιολογισμό, το βιολογισμό κ.ο.κ.

Ο θετικισμός, με το να θέτει ως κυρίαρχο πρόταγμα και καθήκον της επιστήμης την αποκατάσταση μιας προϋπάρχουσας τάξης που συνέχει τα πράγματα, νομιμοποιεί το ερώτημα του αν αυτή η τάξη είναι ιδιότητα των ίδιων των πραγμάτων ή είναι ιδιότητα της ανθρώπινης νόησης που ταξινομεί τα πράγματα. Αυτό το ερώτημα θα δημιουργήσει νέες αντιθέσεις στο εσωτερικό των επιστημών. Μια τάση ακολουθεί το λογικό εμπειρισμό όπου η τάξη τεκμηριώνεται στα προϊόντα της ανθρώπινης νόησης, και η άλλη ένα φυσιοκρατικό μοντέλο όπου η νόηση απλώς καταγράφει τη φυσική τάξη. Ο Radcliffe Brown στα μέσα περίπου του αιώνα έγραφε:

Σε πολλές περιπτώσεις έχουν γράψει για μένα ότι ανήκω σε κάτι που αποκαλείται «Λειτουργική Σχολή της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας» και ακόμα ότι είμαι ο ηγέτης της ή ένας από τους ηγέτες της. Αυτή η Λειτουργιστική Σχολή στην πραγματικότητα δεν υπάρχει. Είναι ένας μύθος που τον επινόησε ο καθηγητής Malinowski [...] Στη φυσική επιστήμη δεν υπάρχει χώρος για «σχολές» μ' αυτό το νόημα, κι εγώ θεωρώ την κοινωνική ανθρωπολογία ως θεωρητική φυσική επιστήμη της ανθρώπινης κοινωνίας, δηλαδή ως έρευνα των κοινωνικών φαινομέ-

νων με μεθόδους ουσιαστικά όμοιες μ' εκείνες που χρησιμοποιούνται στις φυσικές και τις βιολογικές επιστήμες. Και αν κάποιος το επιθυμεί, είμαι εντελώς πρόθυμος να ονομάσω τον κλάδο αυτό «συγκριτική κοινωνιολογία»¹⁴.

Το παραπάνω απόσπασμα είναι αποκαλυπτικό ως προς το ευρύτερο μεθοδολογικό πλαίσιο που συνοδεύει την προσπάθεια αυτονόμησης μέσω ετεροπροσδιορισμού ενός κλάδου ή μιας σχολής. Ανάλογα αποσπάσματα με πανομοιότυπη επιχειρηματολογία θα βρει κανείς σε όλους σχεδόν τούς υπό διαμόρφωση κλάδους της κοινωνικής επιστήμης. Η επίκληση «μεθόδων ουσιαστικά όμοιων μ' αυτές των φυσικών επιστημών» φαίνεται να αποτελεί τη διαβατήρια δήλωση πίστης για τη μετατροπή ενός πλαισίου ιδεών σε επιστήμη.

Ωστόσο, η επίκληση αυτή είναι περισσότερο προπαγανδιστική παρά ακριβής, γίνεται από ανθρώπους που προσλαμβάνουν τα αποτελέσματα των φυσικών επιστημών και δε διεξάγουν οι ίδιοι τη φυσική επιστήμη και εμπεριέχει σοβαρά σφάλματα. Για παράδειγμα δεν είναι ακριβές το ότι στη φυσική επιστήμη δεν υπάρχει χώρος για σχολές ούτε το ότι η φυσική επιστήμη βασίζεται αποκλειστικά στην παρατήρηση και το πείραμα¹⁵. Το επιχείρημα της προσομοίωσης κοινωνικής έρευνας και φυσικών επιστημών δε θεμελιώνεται χωρίς κανείς να διαστρέψει και τα δύο μέρη που προσπαθεί να συσχετίσει.

Η φυσιοκρατική αναγωγή των κοινωνικών φαινομένων φαίνεται να αντιστοιχεί σε επιδιώξεις κοινωνικού ελέγχου, γι' αυτό και οι διάφορες κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές elite στη Δυτική Ευρώπη ενισχύουν και υιοθετούν αντίστοιχες ακαδημαϊκές αντιλήψεις, επενδύοντας «επιστημονικά» κρατιστικές πολιτικές κάθε είδους.

Το σύγχρονο τοπίο των κοινωνικών επιστημών

Η σταδιακή ανάδυση νέων επιστημών και κλάδων, από το τέλος του 19ου αιώνα και πέρα, φαίνεται να αντιστοιχεί σε έναν όλο και πιο σύνθετο κόσμο, αλλά και σε μια όλο και εκτεινόμενη τάση συγκεντροποίησης των μέσων πολιτικής διεύθυνσης αυτού του κόσμου. Η επιστημονική διαχείριση κοινωνικών φαινομένων φαίνεται να συνδέεται και με την αναγκαιότητα της αντίστοιχης πολιτικής τους διαχείρισης. Έτσι η ανθρωπολογία, η ψυχολογία, η εγκληματολογία κ.ά. αναπτύσσονται στη βάση εκρηκτικών κοινωνικοπολιτικών προβλημάτων και συγκρούσεων. Στην πορεία δημιουργείται ένα επιστημονικό δυναμικό που εξειδικεύεται σε όλο και πιο ειδικά καθήκοντα που σχετίζονται με την κοινωνική πολιτική των κρατικών οντοτήτων, ενώ μέσα στα ίδια τα ακαδημαϊκά ιδρύματα αναπτύσσονται και οι πυρήνες αμφισβήτησης αυτής της πολιτικής.

Σταδιακά φτάνουμε στο να γεννιούνται γνωστικοί κλάδοι με αποκλειστικό άξονα τις σχέσεις πολιτικής δύναμης μέσα στον ακαδημαϊκό χώρο, που σιγά σιγά διαμορφώνεται ως ένας χώρος παράλληλος με την πολιτική και εσχάτως και την οικονομική εξουσία.

Το εύρος, η συνθετότητα και η αλληλοσυσχέτιση των κοινωνικών φαινομένων οδηγούν εν τέλει τις διάφορες επιστήμες να μελετούν τα ίδια, στην ουσία, φαινόμενα. Και όχι μόνο αυτό. Συχνά μια θεωρία, που αναπτύσσεται στα πλαίσια μιας επιστήμης, διαχέεται και στις υπόλοιπες, δημιουργώντας διεπιστημονικές σχολές. Σε τι λοιπόν χρειάζεται ο τόσο αυστη-

ρός ακαδημαϊκός διαχωρισμός ανάμεσα στους γνωστικούς κλάδους, αν όχι στην «επιστημονική» επένδυση πολιτικών μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου;

Παραθέτουμε ένα κλασικό παράδειγμα από την εγκληματολογία, για να δείξουμε πόσο «διεπιστημονικά» είναι στην πράξη τα αντικείμενα και πολλές φορές και οι προσεγγίσεις των επιμέρους κλάδων:

Το κρανίο του Villela, η μελέτη του οποίου τον οδήγησε [τον Lambroso], λιγότερο από δέκα χρόνια αργότερα, στη διάσημη αποκάλυψη της θεωρίας περί του γεννημένου εγκληματία, ανήκε σε ένα χωρικό από την Καλαβρία, ο οποίος καταδικάστηκε ως ληστής και φυλακίστηκε μέχρι το θάνατό του. Υπάρχει μια δόση πικρής ειρωνίας σ' αυτό. Ας ακούσουμε, όμως, τη διάσημη σύνοψη της θεωρίας του από τον ίδιο τον Lambroso:

«Πολλά από τα χαρακτηριστικά που έχουν βρεθεί στους άγριους, και μεταξύ των έγχρωμων φυλών, εντοπίζονται επίσης και στους γεννημένους εγκληματίες. Αυτά είναι: αδυνατισμένα μαλλιά, απώλεια δύναμης και βάρους, περιορισμένη κρανιακή χωρητικότητα, μέτωπο οπίσθια κλίση, υψηλά ανεπτυγμένο εμπρόσθιο ιγμόραιο άντρο, υψηλή συχνότητα μεσοεμπρόσθιων συρραφών, πρόωγη συνοστένωση, ιδιαίτερα εμπρόσθια, προεξοχή της καμπύλης του κροταφικού, απλοϊκότητα των συρραφών [...] σκουρόχρωμο δέρμα, πυκνότερα, σγουρά μαλλιά, μεγάλα αυτιά ή αυτιά που έχουν το σχήμα λαβής, μια μεγαλύτερη αναλογία των δύο φύλων [...] νωθρότητα [...] εύκολη δεισιδαιμονία [...] και τελικά τη σχετική αντίληψη του Θεού και των ηθών» (Lambroso 1867: 435-436).

Είναι δύσκολο να μη διακρίνει κανείς στη θεωρία του Lambroso ένα είδος σωματικής απεικόνισης μιας πολιτισμικής διαφοράς τόσο έντονης, ώστε να μην μπορεί να γίνει κατανοητή με τους δικούς της όρους και έτσι έπρεπε να αποκτηθεί φυλετική διάσταση στη διαφοροποίησή μεταξύ Βορρά-Νότου, μεταξύ Ευρώπης και Μεσογείου, μεταξύ της ομαλότητας και της αταβιστικής παθολογίας¹⁶.

Το παραπάνω απόσπασμα, εάν δε γνωρίζαμε εκ των προτέρων ότι αφορούσε στη θεμελίωση της λεγόμενης θετικιστικής σχολής στην εγκληματολογία, θα το κατατάσσαμε με την ίδια ευκολία ως ένα χωρίο της κοινωνιολογίας, της ψυχολογίας ή της ανθρωπολογίας.

Οι διάφορες θεωρητικές και μεθοδολογικές θεμελιώσεις των επιμέρους επιστημών συνίστανται εν τέλει στο να υποδείξουν το ποιες πλευρές από τα ίδια τα φαινόμενα είναι οι «καθοριστικές» για τη συγκρότησή τους. Τα «αντικείμενα» λοιπόν των κοινωνικών επιστημών δε συγκροτούνται μέσα από κάποια αυτονόητη αντικειμενική διαδικασία, αλλά σε αυστηρή συνάρτηση με κοινωνικές και πολιτικές επιλεκτικές πιέσεις. Με αυτό δε θέλουμε να πούμε ότι τα αντικείμενα των κοινωνικών επιστημών είναι αποτελέσματα καθαρών επινοήσεων, αντίθετα αντιστοιχούν σε υπαρκτές κοινωνικές διαδικασίες και ανάγκες διαχείρισης. Όμως η κοινωνική επιστήμη τείνει να μην εξετάζει σε κάθε περίπτωση το πώς αυτές οι διαδικασίες δημιουργήθηκαν, αφήνοντας ανοιχτό το ενδεχόμενο ορισμένες από αυτές να λειτουργούν ανεξάρτητα από την ανθρώπινη παρέμβαση. Έτσι οι δεσπόζουσες κατηγορίες των κοινωνικών επιστημών, «κοινωνική δομή», «πολιτισμική ετερότητα», «ασυνείδητο», «προσωπικότητα» κ.λπ., εμφανίζονται ως αναμφισβήτητες εκφράσεις μιας διαχρονικής και αμετάβλητης πραγματικότητας που χαρακτηρίζει τα άτομα και τις κοινωνίες, παντού και πάντα.

Όμως, η κινητήρια δύναμη της επιστήμης είναι η κριτική αμφισβήτηση της παράδοσης,

και κυρίως της ίδιας της δικής της παράδοσης. Η αναζήτηση ενός τελικού ορίου της γνώσης είναι αντίφαση εν τοις όροις για την επιστήμη, γιατί ή ίδια η γνώση αλλάζει τον κόσμο και αυτό που ήταν επαρκής γνώση χθες, σήμερα δεν είναι, αφού ο κόσμος σήμερα είναι διαφορετικός απ' αυτόν που υπήρχε χθες.

Η αναγκαιότητα της ύπαρξης της κοινωνικής επιστήμης δεν υποστηρίζεται από την αναζήτηση μιας υποτιθέμενης αιώνιας αλήθειας για την κοινωνία και τον άνθρωπο, αλλά από τη σχεδόν υπαρκτή αγωνία για την κοινωνική σινοχή και την κοινωνική αυτορρύθμιση. Αυτό για το οποίο ο Duhkeim κατηγορεί, στο απόσπασμα που παραθέσαμε παραπάνω, την πολιτική οικονομία, δηλαδή ένα στοιχείο ηθικής και τέχνης, φαίνεται να είναι συμφυές στην κοινωνική επιστήμη, αφού είναι η μόνη επιστήμη που το υποκείμενό της και το αντικείμενό της —δηλαδή ο άνθρωπος και οι κοινωνικές του σχέσεις— ταυτίζονται. Τα μοντέλα της κοινωνικής επιστήμης δεν περιορίζονται σε μια περιγραφή της πραγματικότητας, αλλά εμπεριέχουν και τις ενδεχόμενες μορφές του μετασχηματισμού της. Γι' αυτό και η εργασία του κοινωνικού επιστήμονα, είτε ο ίδιος το συνειδητοποιεί είτε όχι, σχετίζεται άμεσα ή έμμεσα με τα, ισχύοντα στην κοινωνία, μοντέλα πολιτικής ρύθμισης.

Η ιστορία της επιστήμης δεν μπορεί να αγνοεί το ζήτημα του ποιος ιδιοποιείται τη γνώση που παράγεται, το πώς αυτή η γνώση μετατρέπεται σε πληροφορία, μέσα από ποια δίκτυα κυκλοφορεί και πώς το κοινωνικό συμπεριέχον επιδρά, στο ποιες από τις έρευνες θα κριθούν απαραίτητες και ποιες όχι. Αυτοί ακριβώς οι παράγοντες φαίνεται να αγνοούνται, μέσα στα κυρίαρχα ρεύματα της Επιστημολογίας, ενός γνωστικού κλάδου που αναπτύχθηκε μετά το δεύτερο πόλεμο και συνδέθηκε στενά με τη σχολή της Βιέννης και τα προτάγματα του λογικού εμπειρισμού¹⁷.

Σε τι χρειάζεται η κοινωνική επιστήμη;

Η κοινωνική επιστήμη είναι απολύτως αναγκαία σε μια εποχή που ατονεί ο κοινωνικός έλεγχος και η τεχνολογία χρησιμοποιείται για τη διεύρυνση περισσότερο παρά για την άρση των κοινωνικών ανισοτήτων. Αυτοπαγιδεύεται, ωστόσο, στο μύθο του δυτικού ορθολογισμού ο ερευνητής που προβάλλει το αίτημα της χρήσης μεθόδων όμοιων μ' αυτών των φυσικών επιστημών, γιατί ανάμεσα στη φυσική και στην κοινωνική πραγματικότητα υφίσταται ριζική ασυνέχεια. Οι διαδικασίες συντελούνται με διαφορετικά μέσα, σε διαφορετική κατεύθυνση, με διαφορετικούς ρυθμούς και με διαφορετικούς πρωταγωνιστές. Αυτό όμως δε σημαίνει πως η κοινωνική επιστήμη στερείται κάθε αποδεικτικής δύναμης. Η κατανόηση του κόσμου που μας περιβάλλει και η κατανόηση του εαυτού μας μέσα σ' αυτό τον κόσμο επιτυγχάνεται με την εφορμογή διακρίσεων, ποιοτικών συσχετίσεων και εξηγητικών αρχών. Αυτές οι αρχές συμπλέκονται με την εμπειρία και αναπροσαρμόζονται μέσω αυτής. Με αυτή την έννοια ο συνεχής κατακερματισμός της κοινωνικής επιστήμης σε όλο και πιο επιμεριστικές πλευρές της εμπειρίας αποδυναμώνει συνολικά την αποδεικτική της δύναμη και την καθιστά δυσανάγνωστη και αποκρουστική στην κοινωνία.

Εάν θεωρήσουμε το ιστορικό παρελθόν, παρόν και μέλλον ως το γενικό πεδίο έρευνας του κοινωνικού επιστήμονα, ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο αντικείμενο το οποίο επιλέ-

γει για να προσεγγίσει αυτό το πεδίο, θα διαπιστώσουμε πως και ο ίδιος αποτελεί μέρος αυτού του πεδίου.

Ο ερευνητής, λοιπόν, δεν μπορεί να μιλήσει για την έρευνά του την ώρα που τη διεξάγει, γιατί είναι και ο ίδιος μέρος της, όπως και ο κυνηγός με το κυνήγι, ο γεωργός με τη γη, ο μάστορας με την τέχνη και το υλικό του. Όταν διεξάγουμε μια δραστηριότητα δεν μπορούμε να μιλήσουμε γι' αυτή παρά μόνο εκ των υστέρων. Εκείνη τη στιγμή δε μιλάμε για τα γεγονότα, αλλά με τα γεγονότα και τα γεγονότα μάς μιλούν. Είναι η στιγμή της δημιουργικής εργασίας που δοκιμάζει διαφορετικές μεθόδους συνομιλίας με τα γεγονότα μέχρι να βρει την πιο κατάλληλη, αυτή που θα επιτρέψει την κατανόηση του τι ακριβώς μας λένε. Όταν μετά από την έρευνα επιχειρούμε να ανασυστήσουμε τα βήματα που κάναμε ενώ διεξαγόταν η έρευνα, δηλαδή να δημιουργήσουμε μια θεωρία, είναι αδύνατον να συμπεριλάβουμε σ' αυτή όλους τους μετασχηματισμούς, τις αποκλίσεις, τις παρακάμψεις, τις παραλείψεις, τις δοκιμές και τα λάθη που κάναμε κατά τη διεξαγωγή της. Πολλά γεγονότα τα αγνοήσαμε, σε άλλα προσδώσαμε έτοιμους προσδιορισμούς από τη δεξαμενή των προκαταλήψεών μας για να μη μας καθυστερούν με την ακατανόητη γλώσσα τους και με άλλα αναβάλαμε τη συνομιλία για μια πιο κατάλληλη στιγμή. Η θεωρία είναι από τη φύση της ελλειπτική γιατί συνιστά μια αφαίρεση. Συνιστά μια συνεκτική εκδοχή της πραγματικότητας, μια κωδικοποίηση και μια αλληλουχία γεγονότων που δαμάστηκαν από την έρευνα, αλλά και τα βήματα της ίδιας της έρευνας. Την έλλειψη της θεωρίας θα έρθει να συμπληρώσει μια νέα έρευνα, που θα τροποποιήσει τη θεωρία, η τροποποιημένη θεωρία θα γεννήσει νέες έρευνες κ.ο.κ. Αυτή είναι η εσωτερική δυναμική της κοινωνικής επιστήμης που επιτρέπει τη διαρκή της ανανέωση και τη διαφοροποιεί από τη θρησκεία και την ιδεολογία που παράγουν δόγματα, αιώνιες αλήθειες και όχι θεωρία.

Με την παραπάνω έννοια η ταξινόμηση, η διάκριση των εμπειρικών δεδομένων, δηλαδή η έρευνα και ο εκ των υστέρων συσχετισμός των διακρίσεων που προκύπτουν, δηλαδή η θεωρία, δε συνιστούν αντίφαση αλλά διαφορά, αφού είναι διαδοχικές φάσεις της ίδιας διαδικασίας. Αντίφαση δημιουργείται μόνο όταν ανάμεσα στην έρευνα και στη θεωρία παρεμβάλλεται η ιδεολογία, ένας κοινωνικο-πολιτικός τελεστής εξωτερικός ως προς τη διαδικασία της γνώσης. Όμως κι αυτός ο τελεστής συνιστά δραστηριότητα. Δεν πρόκειται λοιπόν για σύγκρουση ιδεών ή αφηγήσεων, αλλά για σύγκρουση δραστηριοτήτων, σχεδίων και στόχων. Στην κοινωνική επιστήμη δε συγκρούονται ιδέες, αλλά υλικά συμφέροντα.

Στην κοινωνική επιστήμη, όπου άνθρωποι μελετούν ανθρώπους και όχι ανόργανη ύλη, σημαντικό τελεστής είναι η ιδεολογική συγκρότηση του ερευνητή εφόσον και ο ίδιος ανήκει έμμεσα ή άμεσα σ' αυτό που μελετά, και είναι μοιραίο να συγκρίνει αυτό που μελετά με τον εαυτό του, με την εποχή του, με την κοινωνική του συγκρότηση και θέση. Εάν τα συμπεράσματα της έρευνάς του οδηγούν σε κατεύθυνση διαφορετική από αυτή που η κοινωνική του θέση του επιβάλλει, ο κοινωνικός ερευνητής αντιμετωπίζει το δίλημμα είτε να προσαρμόσει τα συμπεράσματα στη θέση του είτε να αλλάξει θέση.

Σε κάθε περίπτωση η σύγκρουση ανάμεσα στην έρευνα και τη θεωρία αντανακλά μια αντιφατική σχέση που είναι κυρίαρχη στην κοινωνία μας, ανάμεσα στο μερικό και το γενικό. Η αναγωγή του ιστορικά σχετικού σε αιώνιο, του τοπικού σε παγκόσμιο και του ειδικού σε γενικό εξασφαλίζει σε ένα διχασμένο κόσμο μια επίπλαστη ενότητα. Ηγεμονικές και

ιστορικές μορφές διαχείρισης της πραγματικότητας εμφανίζονται ως φυσικές και αιώνιες και συγκεκριμένα και τοπικά μοντέλα κοινωνικών σχέσεων και ιεραρχιών εμφανίζονται ως παγκόσμια. Έτσι φαίνεται να προσδίδεται διαχρονική ενότητα, σταθερότητα και αρμονία σε έναν ασύμμετρο και εύθραυστο παροντικό κόσμο. Μια τέτοια περιοριστική και κατ' ουσίαν αναγωγική αντίληψη του κόσμου αίρεται μόνο μέσω της μαρξιστικής σύλληψης της ιστορίας: Ο άνθρωπος δρα μέσα στην ιστορία αλλά και η δράση του παράγει την ιστορία. Έτσι δεν υπάρχουν αιώνιες ιστορικές μορφές ούτε αιώνια μοντέλα κοινωνικών σχέσεων, αφού η ίδια η ανθρώπινη δραστηριότητα παράγει αυτά τα μοντέλα.

Ιστορία και αφήγηση, ή πώς ο γνωστικός χώρος περιορίζεται στη συνείδηση

Η σύγχρονη φιλολογία περί του τέλους της ιστορίας υποκρύπτει μια επίθεση κατά του συνόλου της κοινωνικής επιστήμης, υπερτονίζοντας τη χρεοκοπία ορισμένων χειραφετητικών προγραμμάτων που αναπτύχθηκαν στα πλαίσιά της. Μέσα στα πλαίσια αυτής της φιλολογίας ταυτίζεται παραπλανητικά ολόκληρη η κοινωνική επιστήμη, και ειδικά η ιστορία, με το θετικισμό. Έτσι η χρεοκοπία των φυσιοκρατικών και νοσηριαρχικών μοντέλων, δηλαδή του θετικισμού και του νεοθετικισμού, καταλογίζεται σε όλα τα μοντέλα, αν όχι κυρίως στα ιστορικά και κριτικά μοντέλα, δηλαδή στο μαρξισμό!

Αυτή η θέση αντιμετωπίζει την ιστορία μόνο ως αφήγηση και όχι ως εν τω γίνεσθαι διαδικασία. Έτσι ο ιστορικός χρόνος διασπάται στους επιμέρους χρόνους των αφηγήσεών του, υπάρχει μόνο μέσα σ' αυτές και για όσο αυτές διαρκούν. Οι αφηγήσεις είναι οι μόνες πηγές πληροφόρησης για τα γεγονότα, αλλά, αφού οι αφηγήσεις κατασκευάζουν τα γεγονότα, είναι αδύνατον να αποκαταστήσουμε μια έγκυρη σχέση μ' αυτά. Το μόνο που έχουμε να κάνουμε είναι να αποκαταστήσουμε μια αισθητικού τύπου σχέση με τις αφηγήσεις¹⁸.

Η μεταμοντέρνα κριτική στην ακραία της συνέπεια καταργεί την κοινωνική επιστήμη ως επιστήμη, παρά υποβάλλει σε κριτική τις πλευρές του ακραίου θετικισμού και εμπειρισμού. Δεν επιλύει, αλλά περιπλέκει παραπέρα το πρόβλημα της σχέσης παρατηρήτη και παρατηρούμενου, αφού αγνοεί τη διαδικασία της παρατήρησης, ως ενεργή αλληλεπίδραση, επιμένοντας στα αποτελέσματά της, τα νοήματα και τις εκ των υστέρων αφηγήσεις. Αμφισβητείται η δυνατότητα και η νομιμότητα ανασύστασης του ιστορικού παρελθόντος με τεκμήρια άλλα από τις ίδιες τις αφηγήσεις του κι έτσι αναχαιτίζεται η ιστορική έρευνα, και ως εκ τούτου και η κριτική ανακατασκευή του παρελθόντος. Χωρίς ιστορική έρευνα όμως δεν υφίσταται και κοινωνική θεωρία, αφού η κοινωνική θεωρία βασίζεται σε μια επανεκτίμηση του παρελθόντος και σε ένα συναφή μ' αυτή την επανεκτίμηση επανασχεδιασμό του μέλλοντος.

Η μεταμοντέρνα κριτική συνιστά μια συγκροτημένη μεθοδολογική πρόταση για τις κοινωνικές επιστήμες και όχι απλώς ένα ρεύμα σκέψης μέσα σ' αυτές. Επιλύει την αντίφαση ανάμεσα στο πραγματικό (είναι) και την αναπαράστασή του (νοείν) συγχωνεύοντάς τα σ' αυτό που ήταν πάντα, στη φιλοσοφία, ο κοινός τους τόπος: η απουσία της κίνησης, η απουσία του κοινωνικού χρόνου, η απουσία του ενεργού υποκειμένου.

Έτσι το ιστορικό συμβάν τοποθετείται στο χώρο, αναγνωρίζεται ως μια ιδιόμορφη τοπικότητα και το ζητούμενο δεν είναι να κατανοηθεί και ενδεχομένως να τροποποιηθεί η κί-

νησή του, αλλά απλώς να κατακτηθεί ο χώρος που καταλαμβάνει, μέσω της πολλαπλής αφηγηματοποίησής του.

Το πιο ισχυρό επιχείρημα του σύγχρονου αγνωστικισμού, που προέρχεται μέσα από τους κόλπους της μεταμοντέρνας κριτικής, είναι ότι οι άνθρωποι κατασκευάζουν την ιστορία και η συνείδηση κατασκευάζει την πραγματικότητα. Σύμφωνα μ' αυτό, δεν μπορεί να υπάρχει μια παγκόσμια ιστορία, οπότε δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί και κανένα πρόγραμμα παγκόσμιας χειραφέτησης. Οι πολιτικές συνέπειες αυτής της αντίληψης είναι προφανείς.

Οι θεωρητικοί της «μεταμοντέρνας κατάστασης» θεωρούν ως τεκμήριο της επιχειρηματολογίας τους την ίδια την παγκόσμια πραγματικότητα. Έτσι, από την αναγωγή του μερικού σε γενικό πάμε σε μια αντίστροφη ροή, όπου το γενικό, που ορίζεται ως μια ειδική αλλά γενικά ισχύουσα σχέση της συνείδησης με την ιστορία, ανάγεται σε νόμο του μερικού: Οι άνθρωποι, δηλαδή η συνείδηση κατασκευάζει την ιστορία. Δεν υπάρχει ιστορία, αλλά «ιστορίες» που στην ουσία είναι μυθολογίες συνοχής μικρών και αναρίθμητων πολιτισμικών ομάδων. Δεν μπορούμε ν' αλλάξουμε τον κόσμο, γιατί ο κόσμος δεν υπάρχει, υπάρχουν μόνο μικροί και απομονωμένοι κόσμοι, τόσο κόσμοι όσες είναι οι αφηγήσεις τους. Έτσι πάμε ένα βήμα πιο πέρα από τον αναγωγισμό, βήμα τολμηρό πράγματι, σε σημείο που γοητεύει πολλούς διανοούμενους: Το μερικό είναι το γενικό, η μερικότητα είναι μια γενική κατάσταση και μάλιστα η μόνη δυνατή κατάσταση.

Η επίκληση της πραγματικότητας συνήθως είναι προσχηματική, για να δικαιώσει έναν αυθαίρετο λογικό συμπερασμό. Το να προσπαθεί κανείς να αποδείξει ότι η πραγματικότητα δεν είναι έτσι, αλλά είναι αλλιώς, είναι σαν να υποπίπτει στην παγίδευση του αρχικού επιχειρήματος: διαπράττει ένα «έγκλημα», ιδεολογικής κατασκευής και «ερμηνείας». Η αντιπαράθεση στο πραγματολογικό επίπεδο δεν έχει νόημα λοιπόν. Εφόσον η μεταμοντέρνα κριτική διεξάγεται αποκλειστικά στο επίπεδο των λογικών συμπερασμών, σ' αυτό ακριβώς το επίπεδο θα πρέπει και να αντιμετωπιστεί:

Εάν κάθε θεωρία, αντίληψη και αφήγηση είναι μια κατασκευή, τότε και η ίδια η μεταμοντέρνα θεωρία είναι κι αυτή μια κατασκευή. Εφόσον κάθε θεωρητική κατασκευή αναφέρεται σε έναν ιδεατό κόσμο που δεν υπάρχει πραγματικά, αλλά εξυπηρετεί τις επιδιώξεις αυτών που τον κατασκευάζουν, τότε ο πολυδιασπασμένος μεταμοντέρνος κόσμος δεν υπάρχει πραγματικά, αλλά εξυπηρετεί τις επιδιώξεις αυτών που τον κατασκευάζουν. Η «μεταμοντέρνα κατάσταση» είναι η νέα μεγάλη αφήγηση, με τη διαφορά ότι δεν είναι ένας χώρος που αφενός μεν είναι μια ιδεολογική κατασκευή, αφετέρου δε εξυπηρετεί μια ευρύτερη υλική επιδίωξη. Η επιδίωξη αυτή στο ιδεολογικό πεδίο στοχεύει στην παρεμπόδιση της συγκρότησης νέων μετώπων χειραφέτησης, στη θέση των παλιών, όπως επίσης και στον αποκλεισμό της κοινωνικής επιστήμης από την εκπόνηση και διερεύνηση ανανεωμένων οικουμενικών και ολιστικών μοντέλων για τον άνθρωπο και την κοινωνία, αφού της στερεί τη δυνατότητα να προβλέψει ένα διαφορετικό μέλλον. Ωστόσο αυτό δεν είναι το μείζον, όπως οι περισσότεροι πιστεύουν. Το μείζον βρίσκεται στις υλικές επιδιώξεις που βρίσκονται πίσω από μια τέτοια απεικόνιση του κόσμου. Οι επιδιώξεις αυτές συγκλίνουν στον κατατεμαχισμό του κόσμου σε μικρές πολιτισμικές ομάδες οι οποίες θα διεκδικούν τη νομιμοποίησή τους μέσω της συμμετοχής τους στην παγκόσμια αγορά, μετατρέποντας την πολιτισμική τους ταυτότητα σε προϊόν.

Με αυτή την έννοια η πολυδιάσπαση του κόσμου σε αναρίθμητες «ιστορίες» δεν είναι ένα αθώο θεωρητικό ζήτημα, αφού αυτές οι «ιστορίες» οριοθετούν χώρους κοινωνικής δράσης στο παρόν και αναδιανεμούν συγκεκριμένα και με συγκεκριμένα κριτήρια τον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας. Υπό αυτή την έννοια οι ηγεμονεύουσες θεωρίες των κοινωνικών επιστημών, που προβάλλουν και προωθούν τις πολιτισμικές, συμπεριφορικές και ιδιοσυστατικές ετικέτες των ανθρώπων και των δραστηριοτήτων τους, ως νομιμοποιητικό όρο ύπαρξης της ίδιας της κοινωνικής επιστήμης, συμβάλλουν αντικειμενικά σ' αυτή τη διαδικασία.

Ολόκληρη αυτή η προσπάθεια φιλοδοξεί να εξαφανίσει, στις ακαδημαϊκές αίθουσες αλλά και στα δίκτυα μαζικής επικοινωνίας, αυτό που διευρύνεται και βαθαίνει στην κοινωνία, δηλαδή τη σύγκρουση ανάμεσα στις δύο παράλληλες ιστορίες των σύγχρονων κοινωνιών: την ιστορία αυτών που θέλουν να διατηρήσουν και να διευρύνουν την ταξική εκμετάλλευση και την ιστορία αυτών που υφίστανται αυτή την εκμετάλλευση και έχουν συμφέρον να την καταργήσουν. Σύμφωνα με μια ακραία μεταμοντέρνα εκδοχή, η εκμετάλλευση είναι μια νοητική κατασκευή και ποτέ δεν υπήρξε πραγματικά!¹⁹

Όσοι διεξήγαγαν την κοινωνική επιστήμη, αντιμετώπιζαν πάντα το δίλημμα του σε ποια από τις δύο ιστορίες θα συμμετέχουν, και η αξιολογική ουδετερότητα δεν ήταν ποτέ τίποτ' άλλο από μια ψευδαισθητική αποφυγή επιλογής, μια διαβατήρια δήλωση πίστης στον «ουδέτερο» ακαδημαϊκό χώρο ή, στη χειρότερη περίπτωση, μια ενσυνείδητη ιδεολογική παραπλάνηση.

Οι προοπτικές για την κοινωνική επιστήμη

Εάν το κριτήριο διάκρισης των κοινωνικών επιστημών δεν είναι η μεταφορά μιας χωροθετημένης σε πεδία πραγματικότητας αλλά ούτε και η ειδική μέθοδος θέασής τους (κριτήριο τελικά που προϋποθέτει τη διάκριση σε πεδία), τότε η διάκριση είναι ένα φαινόμενο κοινωνικοϊστορικό και δεν είναι μια αντικειμενική συνθήκη. Η ταξινόμηση των γνωστικών δεδομένων εξαρτάται σε κάθε κοινωνία, αφ' ενός μεν από τη συσσώρευση των γνώσεων, αφ' ετέρου δε από την κοινωνική οργάνωση — είναι ταυτόχρονα και γνωστικό και πολιτισμικό-πολιτικό ζήτημα. Η συσσώρευση των γνώσεων πιέζει για το μετασχηματισμό των ταξινομήσεων, ενώ η κυρίαρχη κουλτούρα ασκεί μια δύναμη συντήρησης.

Ο κατακερματισμός των γνωστικών κλάδων θα πρέπει πια να αντιμετωπίζεται ως ένα φαινόμενο ιστορικό και όχι ως η απαραίτητη συνθήκη ύπαρξης της κοινωνικής επιστήμης. Στη σύγχρονη πραγματικότητα, ο κατακερματισμός των γνωστικών αντικειμένων, ειδικά σε ό,τι αφορά την κοινωνική επιστήμη, εξυπηρετεί αντικειμενικά τη δικαίωση και τη διαίωνιση του κοινωνικού συστήματος, αφού οδηγεί στην αυστηρή εξειδίκευση και αφαιρεί από την κοινωνική επιστήμη την κοινωνική θεωρία και συνελπώς το χειραφετητικό της χαρακτήρα.

Οι γνώσεις που αποκτήθηκαν και οι ορίζοντες που ανοίχτηκαν στην ιστορική φάση του κατακερματισμού θα πρέπει να αξιοποιηθούν για τη διαμόρφωση συνθετικών μοντέλων στα πλαίσια ενός νέου επιστημολογικού παραδείγματος. Πιθανά να είναι θεμιτή μια μελλοντική ενιαία κοινωνική επιστήμη, που θα εκτείνεται από τις παρυφές της βιολογίας και των νευ-

ροεπιστημών έως τη γλωσσολογία και τη λογοτεχνική κριτική και που θα διδάσκεται στα σχολεία, ήδη από τη στοιχειώδη εκπαίδευση, όπως σήμερα γίνεται με τη φυσική και τα μαθηματικά. Κάτι τέτοιο βέβαια προσπατεί μια ριζική αναδιάρθρωση του ακαδημαϊκού χώρου.

Το γεγονός ότι διαφορετικές αρχές διέπουν το φυσικό, το βιολογικό και το κοινωνικό επίπεδο, δε σημαίνει πως αυτά τα επίπεδα δε συσχετίζονται στην πράξη. Ο τρόπος που αλληλεπιδρούν καθώς και οι ιεραρχικές σειρές που τα διαπερνούν με κατεύθυνση από το απλό στο σύνθετο, και όχι από το κατώτερο στο ανώτερο, όπως διακήρυττε ο εξελικτικισμός, δεν μπορούν να διερευνηθούν με μηχανιστικές αναγωγές, που συνήθως εξυπηρετούν περισσότερο τη διάχυση μιας ιδεολογίας, παρά την επιστημονική έρευνα.

Το ζητούμενο δεν είναι να ανακαλύψουμε κάποιες αρχές ενός υποτιθέμενου επιπέδου επικαθορισμού και να τις αναγάγουμε ως γενικά ισχύουσες στα άλλα (όπως κάνει για παράδειγμα σήμερα ο βιολογισμός με τις αρχές της γενετικής), αλλά να δούμε τι συμβαίνει καθώς περνάμε από το ένα επίπεδο στο άλλο. Για να συμβεί αυτό οφείλουμε να έχουμε μια εποπτεία των αρχών που ισχύουν σε κάθε επίπεδο, στο φυσικό, το βιολογικό και το κοινωνικό, δηλαδή να αντιστρέψουμε την πορεία της εξειδίκευσης.

Ειδικά σήμερα, που η κοινωνική έρευνα περιορίζεται όλο και πιο πολύ στα ασφυκτικά πλαίσια μιας συγκεκριμένης επιστημονικής παράδοσης του «κλάδου» και μιας σύστοιχης μικρο-πολιτισμικής παράδοσης του «αντικειμένου», δε φαίνεται η παραπέρα εξειδίκευση να εξυπηρετεί ούτε τη γνώση ούτε την κοινωνία, αλλά τον κοινωνικό έλεγχο και την ενίσχυση των δομών της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας.

Σημειώσεις - Βιβλιογραφία

1. Το παρόν άρθρο παρουσιάστηκε στη διεπιστημονική ομάδα *Θεωρίας και Μεθοδολογίας* και τροποποιήθηκε σύμφωνα με τις παρατηρήσεις των μελών της ομάδας: Γιώργου Αλεξόπουλου, Κλειώς Γκουγκουλή, Χρήστου Δερμεντζόπουλου, Σωτήρη Δημητρίου, Εμμανουέλας Καστρινάκη, Θανάση Μποχώτη, Μάνου Στυριδάκη, Σταύρου Σταυρίδη. Επίσης πολλές διορθώσεις προς την τελική του μορφή οφείλονται στις παρατηρήσεις του καθηγητή Ευτύχη Μπιτσάκη.

2. «...η ανθρωπότητα συγκροτεί μια πολλαπλότητα, ένα σύνολο από διαπλεκόμενες διαδικασίες και αναζητήσεις οι οποίες αποσυνθέτουν το σύνολο αυτό σε ξεχωριστά μέρη χωρίς στη συνέχεια να το ανασυνθέτουν, δημιουργώντας έτσι μια ψευδή εικόνα για την παραγωγικότητα. Έννοιες όπως “έθνος”, “κοινωνία” και “κουλτούρα” αναφέρονται σε ξεχωριστά μέρη και, για το λόγο αυτό, υπάρχει ο κίνδυνος της μετατροπής των ονομάτων σε πράγματα. Μονάχα με την κατανόηση αυτών των ονομάτων ως δεσμών σχέσεων, και με την επαναποθέτησή τους στο πεδίο από το οποίο αποσπάστηκαν, μπορούμε να ελπίζουμε στην αποφυγή παραπλανητικών συμπερασμάτων και στην ενίσχυση του δικού μας μεριδίου κατανόησης» (από την εισαγωγή του Eric Wolf στο *Ευρώπη και Λαοί χωρίς ιστορία* —Eric Wolf, *Europe and People without History*, University of California Press, Los Angeles, 1982— μετάφρ. Μάνος Στυριδάκης).

3. Για τη χρήση της μεταφοράς ως πολιτισμικού εργαλείου κατανόησης του κόσμου, βλ. G. Lakoff-M. Johnson, *Metaphors we Live By*, University of Chicago Press, 1980.

4. Σωτήρης Δημητρίου, «Θεωρία και μέθοδος», Αρχείο Ομάδας Θεωρίας και Μεθοδολογίας, Αθήνα 19/11/1998.

5. Paul Feyerabend, *Ενάντια στη Μέθοδο*, σσ. 105-207, Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα 1991 — Alexandre Koyre, «Περί της επιρροής των φιλοσοφικών αντιλήψεων στην εξέλιξη των επιστημονικών θεωριών», *Επιστημολογία-Κείμενα*, επ. Γ. Κουζέλης, σσ. 279-296, Νήσος, Αθήνα 1997.

6. Michel Foucault, *Αρχαιολογία της Γνώσης*, Εξάντας, Αθήνα 1987, σ. 22.

7. Βλ., ενδεικτικά, Karl Marx, *Το Κεφάλαιο*, «Εισαγωγή στην πρώτη έκδοση [1867]», *Συγχρονή Εποχή*, Αθήνα 1978, σσ. 11-17, «Εισαγωγή στα Grundrisse [1857]», στο *Επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών*, επ. Κοσμάς Ψυχοπαίδης - Γεράσιμος Κουζέλης, εκδ. Νήσος, Αθήνα 1996, σσ. 33-64.

8. Θα ήταν άραγε άσκοπο να υπενθυμίσουμε πως μια τέτοια αντίληψη της ιστορίας, 150 χρόνια μετά τον Marx, απουσιάζει από την εκπαιδευτική διαδικασία;

9. Σίβυλλα Δημητρίου-Κοτσώνη και Σωτήρης Δημητρίου, *Ανθρωπολογία και Ιστορία*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1996, σσ. 35-38.

10. «Το καταστατικό της ιατρικής μέσα στο δυτικό πολιτισμό τροποποιήθηκε βαθύτατα στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, όταν η υγεία του πληθυσμού απέβη μια από τις απαιτούμενες κανονιστικές αρχές για τις βιομηχανικές κοινωνίες» (Michel Foucault, *ό.π.*, σ. 80).

11. Emile Durkheim, «Κανόνες παρατήρησης των κοινωνικών φαινομένων», από το *Les règles de la methode* (εμπειρέχεται στο συλλογικό τόμο, *Επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών*, επ. Κοσμάς Ψυχοπαίδης - Γεράσιμος Κουζέλης, εκδ. Νήσος, Αθήνα 1996, σσ. 96-97).

12. Emile Durkheim, *ό.π.*, σσ. 98-99.

13. Emile Durkheim, *ό.π.*, σσ. 100-101.

14. Το απόσπασμα ανήκει στο έργο του Radcliffe-Brown, *Δομή και Λειτουργία στην Πρωτόγονη Κοινωνία*, και παρατίθεται στο βιβλίο του Adam Kuper, *Ανθρωπολογία και Ανθρωπολόγοι*, σ. 84, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1989.

15. Κάτω από το φως των εξελίξεων της Φυσικής του 20ού αιώνα, αναπτύσσεται σήμερα μια έντονη συζήτηση για το ρόλο της διαίσθησης και της επινόησης στις φυσικές ανακαλύψεις, αλλά και της μη αποδειξιμότητας αληθών μαθηματικών συστημάτων, δηλαδή ότι ένα εσωτερικά συνεπές σύστημα δεν μπορεί να αποδειχθεί από τις ίδιες τις προτάσεις του. Βλ. Σχετικά: Θεώρημα του Goedel, στο Heinz Pagels, *Τα όνειρα του Λόγου*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1996, σσ. 341-381. Επίσης για μια ευρύτερη ανάλυση των αμφίδρομων σχέσεων θεωρητικής φυσικής και φιλοσοφίας βλ.: Ευτύχη Μπιτοάκη, *Ο Δαίμων του Αϊνστάϊν-Αιτιότητα και Τοπικότητα στη Φυσική*, Gutenberg, Αθήνα 2000.

16. Dario Melossi, «Η κοινωνική θεωρία και οι μεταβαλλόμενες αναπαραστάσεις του εγκληματία», από το *Εικόνες Εγκλήματος*, επ. Α. Κουκουτσάκη, Πλέθρον, Αθήνα, 1999.

17. Την πιο ριζοσπαστική κριτική σ' αυτό το φαινόμενο άσκησε ο Paul Feyerabend (βλ. *Ενάντια στη Μέθοδο*, *ό.π.*), ο οποίος στη συνέχεια κατασκευοφαντήθηκε ως πολέμιος της επιστήμης συνολικά, ακόμα και από «αριστερούς» επιστημολόγους, γεγονός που δείχνει το πώς οι περισσότεροι θεράποντες αυτού του κλάδου ταύτισαν την επιστήμη με το λογικό εμπειρισμό και κατ' επέκταση με το δυτικό ορθολογισμό, στην εναγώνια αναζήτησή τους για έναν αυθύπαρκτο και αυτόνομο κόσμο της γνώσης, ανεξάρτητο από τις κοινωνικές συνθήκες.

18. Βλ., σχετικά, Jean Francois Lyotard, *Η Μεταμοντέρνα Κατάσταση*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1988 και Frederic Jameson, *Το Μεταμοντέρνο ή η πολιτισμική λογική του ύστερου Καπιταλισμού*, Νεφέλη, Αθήνα 1999.

19. «...Από αυτήν την άποψη, είναι σαφές ότι ο Μάρξ μετέχει σε μια μακροχρόνια αναταράχηση της ανθρώπινης ιστορίας. Και έπειτα, πριν από δέκα ή δεκαπέντε χρόνια, έγινε φανερό ότι το εναλλακτικό υποκείμενο, δηλαδή το προλεταριάτο, ήταν μια ιδέα του λόγου, δεν διέθετε πραγματική υπόσταση...» (Jean Francoise Lyotard, συνέντευξη στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, δημοσιευμένη στις 10/5/1988).